

В. Кисельов,

аспірант кафедри цивільного, нотаріального
та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»,
суддя Пересипського районного суду

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У СПРАВАХ ЩОДО ЗНИЩЕННЯ МАЙНА ТА ПРИПИНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми. За даними Міністерства розвитку громад та територій України станом на 07 травня 2025 року в Реєстрі пошкодженого та знищеного майна зареєстровано 848 509 інформаційних повідомлень про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, поданих фізичними особами стосовно об'єктів житлової нерухомості [1], міністерством обліковується інформація про 146 837 пошкоджених об'єктів нерухомого майна, 52 324 знищених об'єктів нерухомого майна [2]. Вочевидь, такі відомості є фрагментарними і відображають лише кількість осіб, які мали можливість подати відповідні відомості, тоді як повний перелік знищеного або пошкодженого майна навряд чи може бути достеменно встановлений. Значна частина майна була знищена на окупованих територіях, а до вцілілого майна власники позбавлені доступу. «За таких обставин виникає законодавче питання щодо захисту порушеного права власності, отримання компенсації за пошкоджене чи зруйноване майно, відшкодування заподіяної шкоди. Однак не менш очевидним є складність цього питання, адже механізм захисту права власності у цьому випадку є вкрай проблемним

для реалізації» [3, с. 108]. Як зазначається, реалізації відповідних прав цілком можуть перешкоджати зовнішні фактори, властиві періоду воєнних дій на певних територіях або в країні загалом, «захист громадянських прав у умовах воєнного стану – це сукупність методів, прийомів та різних процесуальних дій, за допомогою яких здійснюється запобігання, припинення правопорушення або відновлення порушеного громадянського права особи, що може застосовуватися в умовах спеціальних заходів, що здійснюються державою, для припинення збройної агресії, забезпечення незалежності держави, її територіальної цілісності, що передбачають надання певній кількості суб'єктів владних повноважень щодо оборони, цивільного захисту, громадської безпеки та порядку, захисту прав, свобод та законних інтересів» [4, с. 72]. Одним із таких механізмів є компенсаційний механізм відшкодування внаслідок знищення майна особи.

Постановка проблеми. У низці рішень Європейський суд з прав людини (далі – Європейський суд, Суд, ЄСПЛ) досліджував питання захисту права власності в умовах активних бойових дій, окупації (ключовими з яких є «Грузія проти Росії II» та «Україна проти Росії (щодо Криму)». Якщо раніше Суд у справі щодо Криму розглядав конвенційні

порушення в обставинах статичної окупації, а відтак визнав ефективний контроль Росії над окупованими територіями, то у справі «Грузія проти Росії II» за обставин активних бойових дій Суд не виявив ефективного контролю над територіями, а відтак і власної юрисдикції щодо розгляду справи в умовах збройного протистояння та бойових дій між ворожими військовими силами, які прагнуть встановити контроль над територією в контексті хаосу. Натомість рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії») кардинально змінює підхід, встановлюючи юрисдикцію Суду щодо порушень, допущених в активній стадії збройної агресії.

Метою дослідження є актуалізація стандарту захисту права власності в умовах активних бойових дій на підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із знищенням, експропріацією та незаконним припиненням права власності на окупованих територіях України, з метою визначення правових підходів до компенсації завданої шкоди, узагальнення умов допустимого втручання у право власності за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та формулювання рекомендацій щодо впровадження ефективного національного механізму відшкодування відповідно до стандартів міжнародного та європейського права.

Виклад основного матеріалу. В українському контексті підстави порушення конвенційного права на майно є набагато ширшими, нова форма збройної агресії на європейському континенті ще не зустрічалася впродовж існування Європейської конвенції та не знайшла відображення у практиці ЄСПЛ. Загарбницькі дії Росії та підконтрольних їй квазі-державних утворень не тільки призвели до формування численної кількості знищених об'єктів нерухомого майна, а й породили ситуацію правової

невизначеності прав на нерухоме майно, яке на окупованих територіях було знищено, різним чином відчужено або експропрійовано.

Питання експропріації майна ЄСПЛ почав розглядати ще в міждержавній справі «України проти Росії (щодо Криму)» (заяви № 20958/14 та 38334/18), у якій Суд встановив, що протягом розглянутого періоду існувала системна кампанія масштабної експропріації/націоналізації майна цивільних осіб та приватних підприємств у Криму, яка призвела до остаточної передачі права власності, а таке втручання становило позбавлення майна у значенні першого пункту статті Першого протоколу. Як вірно зазначає О. В. Даниленко, «внаслідок війни правова система України зазнала карколомної трансформації шляхом фрагментації на різні правопорядки, що почали діяти на її території: 1) правопорядок території активних бойових дій; 2) правопорядок окупованої території; 3) правопорядок держави України» [5, с. 67]. Однак не зважаючи на те, що оскаржуване втручання мало правову основу в законодавстві Російської Федерації, безпосередньо або через регуляторні акти місцевої влади Криму, як похідні від російського законодавства, російське законодавство не може розглядатися як «закон» у значенні Конвенції, і що будь-які окремі дії, що становлять оскаржувану практику, повинні розглядатися з посиланням на вимоги українського, а не російського, законодавства. На думку ЄСПЛ, навіть якщо не брати до уваги такий висновок, «російське законодавство» у цій сфері все одно не відповідало критерію якості закону з огляду на те, що відповідні нормативні акти зазнавали частих змін, які підривали правову визначеність та гарантії від свавілля, не містили критеріїв для націоналізації, вимог інформування власника майна та процедури оскарження, а приватне майно було націоналізовано без жодної

компенсації. З огляду на це, Суд вважає, що адміністративна практика експропріації без компенсації майна цивільних осіб та приватних підприємств порушувала ст. 1 Першого протоколу до Конвенції [6].

Широкомасштабна військова агресія Російської Федерації призвела до необхідності нового відступу України від значної кількості статей Європейської конвенції: статей 4 (пункт 3), 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, статей 1, 2 Першого протоколу, статті 2 Протоколу 4 до Конвенції, про що було повідомлено Раду Європи 28 лютого 2022 р., а в подальшому такі відступи продовжувались [7, с. 189, 191–193; 8]. Однак це не означає, що особа втрачає право на конвенційний захист: в будь-якому випадку відступ від зобов'язань за Конвенцією має бути суворо обумовлений гостротою кризи у державі.

Ключовим для України є рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» (заяви № 8019/16, № 43800/14, № 28525/20, № 11055/22), яким сформульовано підходи до оцінки ситуацій щодо порушення конвенційних прав Росією у період з 11 травня 2014 року по 16 вересня 2022 року, коли держава-відповідач перестала бути Високою Договірною Стороною Конвенції [9]. Це одноголосне рішення (крім одного із несуттєвих питань) без жодної окремої думки, що є чітким сигналом про єдність Суду у питаннях збройної агресії Росії проти України. Як зазначає Ізабелла Різіні, це рішення «залишить тривалий слід у міжнародному праві та слугуватиме основоположним документом для історичного запису конфлікту на сході України» [10]. Оскільки справа має широку фактологічну та правову базу, а загальний контекст подій є загальновідомим, зосередимось на висновках ЄСПЛ щодо порушення права на мирне володіння майном за ст. 1 Першого протоколу.

Перш за все, Суд «відступив» від своєї попередньої практики щодо

застосування Конвенції в умовах активних бойових дій, у так званому «тумані війни». Хоча про це прямо і не зазначено, підхід, раніше висловлений у справі «Грузія проти Росії II», Судом не був застосований. Раніше Суд дотримувався позиції, що події в період активної фази бойових дій, не підпадають під юрисдикцію Російської Федерації, адже «у випадку військових операцій, включаючи, наприклад, збройні напади, бомбардування або обстріли, які здійснюються в ході міжнародного збройного конфлікту, взагалі не можна говорити про «ефективний контроль» над тим чи іншим районом. Сама реальність збройного протистояння і бойових дій між ворожими збройними силами, які прагнуть встановити контроль над місцевістю в умовах хаосу, означала, що жодного контролю над місцевістю не було. Це також виключало будь-яку форму «влади і контролю державного агента» над особами».

Натомість у справі «Україна та Нідерланди проти Росії» з огляду на кричущий та безпрецедентний характер справи, Суд мав «переосмислити здійснення власної юрисдикції згідно зі статтею 32 щодо тлумачення та застосування Конвенції», та врахувавши, що більшість Договірних сторін прямо посилалися на «свою підтримку відповідальності за всі порушення міжнародного права», Суд не обмежував свій розгляд фактами порушень за винятком активних бойових дій, як у справі «Грузія проти Росії II», а встановив юрисдикцію Російської Федерації щодо осіб, які постраждали від її військових нападів. Суд також врахував, що цілями Росії було «не що інше, як знищення України як незалежної суверенної держави шляхом анексії української території та підпорядкування решти України російському впливу та контролю», цілі, які «повністю суперечать мирному проекту Ради Європи, заснованому на демократії, правах людини та верховенстві права». Як зазначила

Ж. Соммардал, «хоча Суд не в змозі скасувати російську агресію проти України, він прагнув поставити конвенційне право на правильний бік історії. Завдяки переглянутому підходу до юрисдикції та розширеному тлумаченню Конвенції у світлі МГП, ця справа є потужним сигналом і прецедентом на майбутнє. Ця справа є зразковим прикладом Суду в гармонійному застосуванні Конвенції як частини міжнародного публічного права» [11].

На відміну від обставин справи «Грузія проти Росії II», «масштабні, стратегічно сплановані військові атаки, скоєні російськими військами на суверенній території України між 2014 і 2022 роками, здійснені з навмисним наміром та безперечним наслідком встановлення влади та контролю, не маючи ефективного контролю, над територіями, інфраструктурою та людьми в Україні, повністю суперечать будь-якому поняттю хаосу». У цьому відношенні важливо, що більшість залучених до розгляду справи Високих Договірних Сторін у своїх заявах як треті сторони посилалися на підтримку відповідальності за всі порушення міжнародного права Російською Федерацією та на зусилля щодо притягнення Російської Федерації до відповідальності відповідно до чинних міжнародно-правових норм.

Практика Суду демонструє, що конкретні положення міжнародного гуманітарного права не замінюють гарантії Конвенції в ситуаціях збройного конфлікту. Швидше, вони використовуються як інструмент тлумачення при визначенні обсягу гарантій прав людини в таких ситуаціях. У контексті Конвенції немає жодних обставин, за яких міжнародне гуманітарне право застосовуватиметься до повного виключення гарантій прав людини, передбачених Конвенцією. Це логічно впливає з послідовної позиції Суду, що навіть у ситуаціях міжнародного збройного конфлікту гарантії, передбачені Конвенцією,

продовжують застосовуватися. Відтак, вилучення майна (як у формі експропріації, так і у формі грабежу і мародерства) мають розглядатися не тільки у світлі Конвенції, а й міжнародного гуманітарного права. І якщо згідно з міжнародним гуманітарним правом мародерство заборонено за будь-яких обставин, приватна власність не підлягає конфіскації, привласнення певного майна державою-окупантом допустиме за певних умов: окупаційна армія може заволодіти лише грошима, фондами та цінними паперами, які виключно є власністю держави, складами зброї, транспортними засобами, виробничими запасами та, загалом, всією рухомою власністю держави, що може бути використана для військових дій (ст. 46, 53 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі) [12]. Як зазначається, «Страсбурзький суд обрав цей новий підхід після «переосмислення» своєї інституційної ролі у світлі переломного моменту, яким стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну, моменту, який ставить під серйозний виклик європейській системі прав людини» [10].

Зокрема, судом наголошено, що лише окремі особи, групи осіб та юридичні особи, які кваліфікуються як «неурядові організації», можуть бути носіями прав за Конвенцією, а враховуючи специфічний характер Конвенції як договору з прав людини та нагадуючи, що навіть у міждержавних справах саме особа в першу чергу «страждає» від порушення Конвенції, Суд підтвердив, що держава або будь-яка юридична особа, яку слід розглядати як урядову організацію, не можуть бути носіями прав за Конвенцією. Відтак, юрисдикція не поширюється на вирішення питання про порушення прав на майно компанії енергетичної, залізничної, транспортної інфраструктури, медичних закладів тощо.

Протягом 2014–2022 років сепаратистами та російськими збройними силами провадилася системна кампанія масштабної експропріації, націоналізації, знищення та значної шкоди майну цивільного населення та приватних підприємств на окупованій території. Такі заходи становили втручання у мирне володіння майном у значенні першого пункту статті 1 Першого Протоколу. Щодо крадіжок та мародерства Суд зазначає, що мародерство заборонено за будь-яких обставин згідно з міжнародним гуманітарним правом. Таким чином, незалежно від будь-яких ймовірних правових підстав для таких дій, не можна стверджувати, з огляду на положення міжнародного гуманітарного права, що експропріація, здійснена російськими та контрольованими Росією збройними силами у формі мародерства для приватного користування, була здійснена в «умовах, передбачених законом», переслідувала законну мету в загальних інтересах або була розумно пропорційною цій меті.

Хоча міжнародне гуманітарне право дозволяє за суворих умов привласнення певного майна державою-окупантом, будь-які заходи, вжиті відповідно до міжнародного гуманітарного права, повинні бути предметом більш конкретних положень держави-окупанта, які відповідають вимозі «якості закону», властивій поняттю «законності». Щодо експропріації майна, здійсненої на основі офіційних документів, прийнятих де-факто владою «ДНР» та «ЛНР» та російською військовою адміністрацією на окупованій території, Суд зазначив, що Уряд-відповідач не надав як доказів офіційних документів та не надав жодних заяв щодо дійсності будь-яких таких заходів з точки зору міжнародного гуманітарного права, не вказав жодних допустимих за міжнародним гуманітарним правом підстав, що була здійснена або передбачена будь-яка виплата компенсації,

або що була запроваджена будь-яка процедура для реєстрації вжитих заходів щодо конфіскацій майна та забезпечення подальшої виплати компенсації, а акти «ДНР» та «ЛНР» не можуть вважатися такими, що становлять «закон» для цілей оцінки вимоги законності Судом.

В розумінні статті 53 Конвенції про захист цивільного населення під час війни знищення майна заборонено, окрім випадків, коли воно є абсолютно необхідним для військових операцій, а оскільки випадки знищення майна відбувалися на території, яка вже перебувала під ефективним контролем держави-відповідача, немає жодної очевидної причини, чому ці дії могли бути «абсолютно необхідними для військових операцій». У будь-якому випадку, докази свідчать про навмисне знищення приватного майна агентами держави-відповідача, тому визнає, що знищення майна не було здійснено в «умовах, передбачених законом» у значенні статті 1 Першого Протоколу до Конвенції.

Як у справі «України проти Росії (щодо Криму)», так і у справі «України та Нідерланди проти Росії», враховуючи характер багатьох виявлених порушень, Суд вважає, що питання призначення компенсації стосовно близько 9,5 тисяч індивідуальних заяв ще не готове до вирішення. Крім того, Суд вважає, що будь-яке майбутнє рішення, винесене стосовно Уряду-заявника України у цій справі відповідно до статті 41 Конвенції, повинно належним чином враховувати створення Реєстру збитків, який має стати першим компонентом майбутнього міжнародного механізму компенсації і буде створено окремим міжнародним документом у співпраці з Україною.

Законом України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської

Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» від 23 лютого 2023 р. № 2923-IX визначаються правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна [13]. Компенсація за знищений об'єкт нерухомого майна надається шляхом: 1) надання грошових коштів; 2) фінансування придбання об'єкта житлової нерухомості (у тому числі інвестування/фінансування його будівництва), земельної ділянки, на якій розташовано такий об'єкт, частки у праві власності на таке майно з використанням житлового сертифіката; 3) передачі у власність отримувачу компенсації об'єкта нерухомого майна, відновленого в рамках реалізації місцевих програм відновлення на заміну знищеного об'єкта нерухомого майна.

Крім цього, Закон України від «Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» 8 листопада 2023 р. № 3432-IX та Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг» від 29 березня 2024 № 365 визначають механізм подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією Російської Федерації проти України, до Реєстру збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України (далі – Реєстр збитків), створеного відповідно до Резолюції СМ/Res(2023)3 Комітету Міністрів Ради Європи «Про встановлення Розширеної часткової

угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» від 12 травня 2023 р. [14]. Однак в даному випадку мова йде лише про накопичення даних про завдані збитки, реєстрацію заяв з метою їх майбутнього розгляду та винесення рішення, а заявник самостійно вказує суму бажаної компенсації за пошкоджене або знищене майно, ринкову вартість пошкодженого або знищеного об'єкта житлового нерухомого майна, а також вартість ремонту, проведеного до пошкодження або знищення такого майна, інформацію про ремонт, проведений після пошкодження або знищення такого майна (за бажанням). Як, власне, впливає з вищевказаної Резолюції СМ/Res(2023)3, Реєстр не має жодних юрисдикційних функцій щодо винесення рішень стосовно таких заяв, включаючи визначення відповідальності та присудження будь-яких виплат чи компенсацій, точна форма майбутнього компенсаційного механізму підлягає визначенню, але вона може включати комісію з розгляду заяв і компенсаційний фонд, уповноважені розглядати заяви та виносити рішення та/або виплачувати компенсацію [15].

Отже, сфера реалізації компенсаційних заходів розподілена між Україною та Росією: якщо Україна реалізує політику по законодавчому врегулюванню компенсаційного механізму, то механізми відшкодування шкоди з Російської Федерації поки виглядають примарними, що і зумовило паузу у вирішенні Європейським судом цього питання. Натомість, Україні також слід бути послідовною у вже запроваджених механізмах. Важливість цього питання впливає з прийняття пілотного рішення ЄСПЛ у справі “Manushaqe Puto and Others v. Albania” (заяви № 604/07, 43628/07, 46684/07 та 34770/09), яке хоч і не стосується компенсаційних механізмів внаслідок бойових дій, однак окреслює стандарти відповідності Конвенції встановлення

державою виплати компенсації замість реституції майна, яке було експропрійовано [16]. В даній справі було констатовано системну проблему Албанії, пов'язану із застосуванням законів про власність 1993 та 2004 років, які неодноразово змінювались та були спрямовані на повернення власникам майна, яке було експропрійоване, націоналізоване або конфісковане за часів комуністичного режиму, а у разі неможливості відновлення первісного майна — надання компенсації. Законодавство в остаточній редакції передбачало шість форм компенсації: майно того ж виду; державне майно, розташоване в туристичних зонах; майно будь-якого іншого виду; акції державних компаній; вартість державного майна під час приватизації та грошова сума, що відповідає вартості, визначеній для майна на момент прийняття рішення. Однак через фрагментарність законодавства про власність, постійні зміни правил реституції майна строки виплати відшкодувань систематично відкладалися.

Надаючи вказівки вимог загальних заходів, ЄСПЛ визначив певні міркування, які необхідно враховувати:

а) необхідність уникнення частих змін законодавства та ретельного з'ясування всіх правових та фінансових наслідків перед внесенням будь-яких подальших змін до нього, оскільки це неминуче сприятиме відсутності правової визначеності;

б) ЄСПЛ побачив необхідність запровадження ретельно розробленої та чіткої схеми призначення компенсацій, яка повинна бути позбавлена громіздких процедур, а також визначення належних форм компенсації, передбачених законодавством. Спрощення механізму компенсації суд вбачав за доречне втілити у відсутності будь-якої потреби для позивача порушувати окреме виконавче провадження щодо остаточного рішення; своєчасних діях державних органів, які мають виконувати рішення за власною ініціативою;

в) щодо форм компенсації, то ЄСПЛ хоча і відзначив наявність різноманітних видів, зазначив, що найбільш затребуваною була грошова компенсація, але заявники, яким майно було частково повернуто, не мали права на її отримання, а максимальна сума, що підлягала виплаті, була еквівалентна вартості 200 кв. м., рішення про компенсацію не враховували моральну шкоду, завдану в результаті затримки виконання рішень. З огляду на ці недоліки та навантаження на державний бюджет, спричинене фінансовою компенсацією, Європейський суд вважав за необхідне «переглянути методи виплати фінансової компенсації» за прозорими критеріями, які враховують розвиток земель та коливання ринку. Крім того, Європейський суд закликав органи влади, у першочерговому порядку, почати використовувати інші альтернативні форми компенсації, передбачені Законом про власність 2004 року, що мало б полегшити навантаження на бюджет, та/або запровадити інші методи компенсації. Також Суд наголосив на необхідності максимальної прозорості та ефективності в процесі прийняття рішень щодо виду компенсації, що присуджується, особливо з метою підвищення довіри громадськості. У зв'язку з цим він вважав вкрай важливим, щоб рішення органів влади містили чіткі та достатні причини та щоб вони могли бути оскаржені в суді у разі незгоди;

г) Європейський суд наголосив на важливості встановлення реалістичних, законодавчо встановлених та обов'язкових строків щодо кожного етапу процесу. Зокрема, він заохочував вивчення можливості оптимізації ресурсів: шляхом об'єднання різних установ, щоб уникнути дублювання та зменшити операційні витрати», та застеріг, що створення будь-яких «нових інституційних структур не повинно розглядатися як ще один рівень процесу, а має бути повністю виправданим.

Тим не менш, рішення у даній та у подальших подібних справах не обов'язково означають, що єдиним способом компенсації внаслідок порушення права власності згідно зі статтею 1 Першого протоколу, є здійснення відшкодування на основі реальної ринкової вартості. Як вірно зазначається, «відновлення або компенсація постраждалим власникам майна, яке було зруйноване або пошкоджене внаслідок триваючої збройної агресії, має важливе значення для соціально-економічного відродження країни. Водночас необхідно враховувати багато важливих факторів, зокрема: ефективний розподіл коштів з урахуванням пріоритетності у задоволенні потреб як держави в цілому, так і окремих фізичних та юридичних осіб – власників, володільців або користувачів майна...» [17, с. 262].

Як було визнано у Висновку атісус сугіае Венеціанської комісії, все ще можна було б виправдати послаблення підходу до надання компенсації (та відмову від зобов'язання щодо реституції) в рамках прав за Європейською конвенцією та, зокрема, статтею 1 Протоколу № 1, однак за умови, якщо будь-яка зміна підстави для компенсації не є рівнозначною повному припиненню відшкодувань через потенційні бюджетні витрати. Держава може відійти від раніше обраної схеми компенсацій за умови переконаливого обґрунтування соціально-економічної мети, що переслідується, що є цілком актуальним і для економічної ситуації в Україні.

Висновки. У контексті сучасної збройної агресії проти України положення Конвенції, а також практика ЄСПЛ набувають особливого значення як інструмент міжнародно-правового впливу, механізм фіксації порушень і, у перспективі, основи для міжнародного відшкодування шкоди. Виходячи з практики ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод застосовується

навіть у збройних конфліктах, якщо держава-учасниця Конвенції (чи колишня учасниця) здійснює ефективний контроль над територією. Визнання системності порушень з боку Російської Федерації, зафіксованих у рішенні Великої палати ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти Росії», створює передумови для переходу від політичної – через повідальності до юридичної – через формування обов'язкової юрисдикції для розгляду заяв про справедливую сатисфакцію, спираючись на докази, накопичені в Реєстрі збитків. Вирішуючи питання про припинення права власності в умовах воєнного конфлікту слід враховувати наступні обставини.

По-перше, не зважаючи на те, що націоналізація (експропріація) чи інша форма вилучення майна, має правову основу в законодавстві Російської Федерації, російське законодавство не може розглядатися як «закон» у значенні Конвенції, а будь-які випадки експропріації повинні розглядатися з посиланням на вимоги українського, а не російського законодавства, адже наявність окупаційного «законодавства» не відповідає критерію якості закон.

По-друге, практика Суду демонструє можливість встановлення порушення конвенційних прав в ході активних бойових дій. ЄСПЛ суворо прив'язує порушення права власності до фактів мародерства, необґрунтованого руйнування, а не до законних військових дій, а інтеграція норм міжнародного гуманітарного права у тлумачення ст. 1 Першого протоколу дозволяє чітко оцінювати, що є «військовою необхідністю», а що – «неприпустимою» експропріацією.

По-третє, як і щодо будь-якого конвенційного права, захист права власності в умовах збройного конфлікту обмежений за суб'єктами: лише окремі особи, групи осіб та юридичні особи, які кваліфікуються як «неурядові організації», можуть бути носіями

прав за Конвенцією. Відтак знищення, експропріація чи іншим чином втручання у мирне володіння державним майном, в тому числі, компаній енергетичної, залізничної, транспортної інфраструктури, медичних закладів тощо, не захищається за Європейською конвенцією. Крім цього, слід звернути і на часові рамки: конвенційні стандарти і механізми захисту застосовні тільки до порушень, допущених Російською Федерацією до 16 вересня 2022 року.

Стаття присвячена дослідженню практики Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із знищенням майна та припиненням права власності в умовах збройного конфлікту, зокрема на окупованих територіях України внаслідок агресії Російської Федерації. У роботі проаналізовано рішення ЄСПЛ у справах *Manushaqe Puto and Others v. Albania*, *«Україна проти Росії (щодо Криму)»* та *«Україна та Нідерланди проти Росії»*, в яких Суд сформував низку правових підходів до захисту права на мирне володіння майном. Зокрема, встановлено, що експропріація, знищення та мародерство майна на територіях, які перебувають під ефективним контролем держави-окупанта, навіть у період бойових дій, становлять втручання у право власності в розумінні статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

У статті наведено концептуальні засади та правові межі допустимого втручання у право власності під час війни, розмежовуючи законну військову необхідність і свавільне знищення майна: навіть за умов воєнного стану гарантії, закріплені у Європейській конвенції, не втрачають своєї дії, а міжнародне гуманітарне право застосовується для їх тлумачення, а не заміщення.

Окрему увагу приділено аналізу компенсаційного механізму, який наразі запроваджується в Україні для відшкодування шкоди, завданої цивільним особам унаслідок знищення житла або іншого майна, який відповідно до рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі *«Україна та Нідерланди проти Росії»* має підставою для подальшого розгляду питання щодо справедливої сатисфакції.

Визначено, що ефективність реалізації права на відшкодування значною мірою залежить від наявності чіткої, прозорої, недискримінаційної та справедливої процедури визначення форми, розміру та джерела компенсації. ЄСПЛ у своїй практиці наголошує на необхідності уникнення частих змін законодавства, забезпечення правової визначеності, прозорості ухвалення рішень, чіткого регламенту строків і процедур. Також зроблено висновок, що право власності за Конвенцією охоплює лише майно, яке належить приватним особам або неурядовим організаціям – втрати державного майна чи майна державних підприємств не можуть бути предметом індивідуального звернення до Суду.

Ключові слова: майно, захист права власності, практика ЄСПЛ, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Реєстр збитків, компенсація.

Kyselov V. The practice of the European Court of Human Rights in cases concerning the destruction of property and the termination of property rights under martial law

The article explores the case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) concerning the destruction of property and the deprivation of ownership rights in the context of armed conflict, with a particular focus on the occupied territories of Ukraine

as a result of the Russian Federation's aggression. It examines ECtHR judgments in *"Manushaqe Puto and Others v. Albania"*, *"Ukraine v. Russia (concerning Crimea)"*, and *"Ukraine and the Netherlands v. Russia"*, in which the Court articulated several legal approaches to the protection of the right to peaceful enjoyment of possessions. The Court held that expropriation, destruction, and looting of property in areas under the effective control of an occupying power, even during active hostilities, constitute interference with property rights under Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention.

The article outlines the conceptual foundations and legal boundaries of permissible interference with property rights during wartime, distinguishing between legitimate military necessity and arbitrary destruction. It emphasizes that even under martial law, the guarantees enshrined in the European Convention on Human Rights remain in force, and international humanitarian law serves to interpret, not override, those guarantees.

Special attention is devoted to the emerging compensation mechanism in Ukraine, intended to provide redress for damage caused to civilians due to the destruction of homes or other property. According to the Grand Chamber judgment in *Ukraine and the Netherlands v. Russia*, this mechanism may form the basis for further consideration of the issue of just satisfaction.

The article underscores that the effectiveness of the right to compensation is closely linked to the existence of a clear, transparent, non-discriminatory, and fair procedure for determining the form, amount, and source of compensation. The ECtHR stresses the importance of avoiding frequent legislative changes, ensuring legal certainty, maintaining transparency in decision-making, and establishing clear procedural

timeframes and rules. Finally, it is concluded that the right to property under the Convention applies exclusively to possessions owned by private individuals or non-governmental organizations. Losses involving state property or the property of state-owned enterprises cannot be the subject of an individual application to the Court.

Key words: property, protection of property rights, ECtHR case law, European Convention on Human Rights, Register of Damages, compensation.

Література:

1. Лист № 10919 / 32 / 10-25 від 07.05.2025 : Міністерство розвитку громад та територій України. URL: https://dostup.org.ua/request/145508/response/436749/attach/5/07.05.2025.pdf?cookie_passthrough=1
2. Лист № 12650 / 32 / 10-25 від 28.05.2025 : Міністерство розвитку громад та територій України. URL: https://dostup.org.ua/request/145508/response/437046/attach/4/28.05.2025.pdf?cookie_passthrough=1
3. Некіт К. Г. Обмеження права приватної власності в умовах воєнного стану / Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія [Електронне видання] / за ред.: Є. О. Харитонов, О. І. Харитонові, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс. 2023. 336 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23423>
4. Prakhovnik, N. A., Kachynska, N. F., Zemlyanska, O. F., Ilchuk, O. S., Kovtun, A. I., & Husiev, A. M. Implementation of the right to protection of civil rights under martial law. *Social and Legal Studios*. 2022. № 5 (3). P. 66–75.
5. Даниленко О. В. Захист права власності в умовах воєнного стану: питання теорії та практики. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 60–71. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.9>
6. Judgment in Case of *"Ukraine v. Russia (re Crimea)"* of 25 June 2024 (Applications nos. 20958/14 and 38334/18) : Grand Chamber of The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-235139>.

7. Голубева Н. Ю., Бут І. О. Особливості судового захисту цивільних прав в умовах воєнного стану / Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія / за ред.: Є. О. Харитонов, О. І. Харитонов, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. 336 с. С. 186–246. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23423>

8. Note Verbale № 31011/32-017-3. Annex to the Notification JJ9325C Tr./005-287 dated 2 March 2022. Permanent Representation of Ukraine to the Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/1680a5b0b0>

9. Judgment in case of “Ukraine and The Netherlands v. Russia” of 9 July 2025 (Applications nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22): The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/{re?i=001-244292}>

10. Risini Isabella. Beyond the Fog of War: On the ECtHR's Ukraine, The Netherlands v. Russia judgment on the merits. VerfBlog. 2025/7/12. DOI: 10.59704/2c253fd924867790

11. Sommardal Jasmine. Ukraine and the Netherlands v. Russia – A Tour de Force in Applying the Convention as Part of International Law. ECHR Blog. URL: <https://www.echrblog.com/2025/07/ukraine-and-netherlands-v-russia-tour.html>

12. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Конвенція; Україна від 18.10.1907 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_222/

13. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів

нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2923-20/>

14. Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 08.11.2023 № 3432-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3432-20>

15. Резолюція CM/Res(2023)3. Про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України : Резолюція; Комітет Міністрів Ради Європи від 12.05.2023 № CM/Res(2023)3 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/961_001-23

16. Judgment in Case of Manushaqe Puto and Others v. Albania (Applications nos. 604/07, 43628/07, 46684/07 and 34770/09) of 4 November 2014 : The European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147862>

17. Rieznikova V., Kostyashkin I., Lahoida T., Kravets I., & Boiko A. Ensuring property rights under martial law. Revista Jurndica Portucalense. 2023. P. 253–275. URL: <https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/30581>

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 02.09.2025

Опубліковано: 22.09.2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0